

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

D. Gondicas, Ch. Issawi (eds.),
*OTTOMAN GREEKS IN THE AGE OF
NATIONALISM: POLITICS, ECONOMY, AND
SOCIETY IN THE NINETEENTH CENTURY*,
The Darwin Press, Princeton,
New Jersey 1999.

Ιουλία Πεντάζου

ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ Έλληνες και η πολιτική, κοινωνική και οικονομική τους οργάνωση στο πολυπολιτισμικό πλαίσιο μιας αυτοκρατορίας αποτελούν το κεντρικό θέμα αυτού του τόμου. Στο προλογικό σημείωμα, ο Δημήτρης Γόντικας θέτει έναν αφετηριακό προβληματισμό παραλληλίζοντας τα αυστηρά όρια μεταξύ των επιμέρους ακαδημαϊκών κλάδων με τα εξίσου άκαμπτα εθνικά και γλωσσικά όρια. Στόχος των εκδοτών είναι ακριβώς να υπερβούν τα όρια των ακαδημαϊκών χώρων, της γλώσσας και του εθνοκεντρικού λόγου παρέχοντας ένα φόρουμ για την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ επιστημόνων διαφορετικών εθνικών και ακαδημαϊκών προελεύσεων που ασχολούνταν με τη νεότερη ελληνική και την οθωμανική ιστορία.

Μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες, η έρευνα στο χώρο των οθωμανικών σπουδών επικεντρωνόταν σε μελέτες είτε για τις θεσμικές και πολιτικές εξελίξεις είτε για τις όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της κυρίαρχης εθνο-θρησκευτικής ομάδας. Η αφετηρία του ενδιαφέροντος για την ιστορία των μη μουσουλμάνων κατοίκων της οθωμανικής αυτοκρατορίας εντοπίζεται στα τέλη της δεκαετίας του '70. Σε κάθε περίπτωση, όπως παρατηρεί ο εκδότης, δεν έχει παραγματοποιηθεί εκτεταμένη έρευνα για το ορθόδοξο μιλλέτ κι όση δουλειά έχει γίνει από Έλληνες κυρίως επιστήμονες, δεν είναι προστιπ στο διεθνές κοινό καθώς έχει να αντιμετωπίσει τα όρια που θέτει μια γλώσσα με περιορισμένο αναγνωστικό κοινό όπως η ελληνική. Έτσι, παράλληλος στόχος των εκδοτών είναι η απόπειρα εξόδου μιας μικρής ακαδημαϊκής κοινότητας από τα στενά όριά της και η γνωστοποίηση της ερευνητικής της πορείας σε ευρύτερους επιστημονικούς χώρους.

Τα κείμενα που συγκροτούν τον τόμο προήλθαν από συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Πρίνστον το 1989 με τίτλο «Η κοινωνική και οικονομική ιστορία των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας: το ελληνικό μιλλέτ από το Τανζιμάτ μέχρι τους Νεότουρκους». Παρά το μεγάλο διάστημα που μεσολάβησε από την ημερομηνία του συνεδρίου μέχρι την τελική έκδοση των κειμένων, ο τόμος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς συγκεντρώνει τις σημαντικότερες επιστημονικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο συγκεκριμένο χώρο. Από τα περιεχόμενα του βιβλίου, είναι φανερή η –επιτυχημένη κατά τη γνώμη μου– απόπειρα να συμπεριληφθούν ποικίλες όψεις της ζωής και των σχέσεων των Ελλήνων Οθωμανών από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ού.

Η ευρεία θεματική του βιβλίου χαρτογραφεί εν πολλοίς και το χώρο των αντίστοιχων ερευνών, εφόσον το έργο συγκεντρώνει τις πιο σημαντικές εργασίες που είχαν παρραχθεί στο χώρο μέχρι τη δεκαετία του 1980. Η νεωτερικότητα των μελετών αυτών

εντοπίζεται στα νέα ερωτήματα που θέτουν και τη διαφορετική μεθοδολογία που χρησιμοποιούν σε σχέση με παλαιότερες μελέτες. Από τη θεματολογία ξεχωρίζουν ερωτήματα που σχετίζονται με το ρόλο των ελλήνων οθωμανών σ' ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο, τις σχέσεις μεταξύ θρησκείας, γλώσσας και εθνικότητας, την κριτική προσέγγιση της έννοιας του «ενδιάμεσου» – ερωτήματα που δείχνουν τόσο μια νέα αντιμετώπιση της οθωμανικής ιστορίας όσο και μια κριτική θεώρηση της κυρίαρχης μέχρι τότε εθνικής αντίληψης της ελληνικής ιστορίας.

Οι οικονομικές δραστηριότητες της ελληνικής κοινότητας της Σμύρνης αποτελούν θέμα του άρθρου της Έλενας Φραγκάκη - Syrett. Εξετάζοντας τις εμπορικές κυρίως δραστηριότητες του ελληνικού πληθυσμού και προβάλλοντάς τις σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο αντίστοιχων οικονομικών δραστηριοτήτων στην περιοχή, η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι Έλληνες έμποροι υπερισχύουν στον εμπορικό τομέα, χωρίς ωστόσο να κατέχουν το μονοπώλιο τη στιγμή που είχαν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των δυτικών εμπορικών οίκων. Με την διερεύνηση των δραστηριοτήτων μιας ελληνο-οθωμανικής αστικής τάξης στον τραπεζικό τομέα ασχολείται το άρθρο του Χάρη Εξερτζόγλου. Ο συγγραφέας αναδεικνύει τους ποικίλους δεσμούς –οικογενειακούς, επαγγελματικούς, θρησκευτικούς, πολιτισμικούς– στη βάση των οποίων εδραϊνεται τόσο η κοινωνική ιεραρχία στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας όσο και η οικονομική ευρωστία των επιχειρηματιών της μέσα από την επιτυχημένη στροφή από το εμπόριο στις τραπεζικές δραστηριότητες. Για την ανάπτυξη μιας κοινωνίας πολιτών στη δυτική Ανατολία επιχειρηματολογεί το άρθρο του Resat Kasaba, καθώς διακρίνει στο σώμα των Ελλήνων εμπόρων των δυτικών ακτών τον κινητήριο μοχλό για τη δημιουργία της. Ο συγγραφέας, μέσω μιας φορμαλιστικής ανάλυσης, αναγνωρίζει την ελληνική εμπορική κοινότητα ως τον ενδιάμεσο μεταξύ οθωμανικής αυτοκρατορίας και παγκόσμιας οικονομίας, καθώς έχει διαμορφώσει ήδη από τα μέσα του 19ου αι. ένα ιδιαίτερο χώρο συμπεριόντων και εξουσίας χάρη στη συσσώρευση πλούτου που έχει πραγματοποιήσει. Στις ελληνικές απογραφές του 1910-12 για τις περιοχές της Ανατολίας και της Θράκης επικεντρώνεται το άρθρο του Αλέξη Αλεξανδρή. Ο συγγραφέας προωθεί την έρευνα για την οθωμανική δημογραφία με υλικό από τα αρχεία του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, υποστηρίζοντας ότι οι οθωμανικές απογραφές δεν αποτελούν αποκλειστική πηγή για το μέγεθος της ελληνικής κοινότητας εφόσον οι Έλληνες αποφεύγουν την απογραφή για φορολογικούς και στρατιωτικούς λόγους. Με τους τουρκόφωνους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μι-

κράς Ασίας, τους Καραμανλίδες, ασχολείται το άρθρο του *Richard Clogg*. Μετά από μια ιστορική αναδρομή στις πρώτες μαρτυρίες του φαινομένου κι αφού εξετάζει ποικίλες καραμανλίδικες πηγές, το άρθρο αναδεικνύει την απροσδιοριστία του εθνικού αυτοχαρακτηρισμού των τουρκόφωνων αυτών πληθυσμών. Το φαινόμενο της ληστείας στις περιοχές της Ηπείρου και της Θεσσαλίας απασχολεί το άρθρο του *Ιωάννη Κολιόπουλου*. Ο συγγραφέας σημειώνει τις επαναστατικές διαστάσεις που παίρνει η παραδοσιακή πρακτική της ληστείας στις συνοριακές περιοχές μεταξύ ελληνικού και οθωμανικού κράτους από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μέχρι την επανάσταση των Νεότουρκων το 1908.

Με τη θέση των Ελλήνων στην οθωμανική διοίκηση στη διάρκεια του Τανζιμάτ ασχολείται το άρθρο του *İlber Ortaylı*. Ο Ortaylı συνδέει την απώλεια της προνομιακής θέσης των Ελλήνων στο διοικητικό μηχανισμό με την ελληνική επανάσταση. Ταυτόχρονα αναφέρεται στις διαφορετικές στάσεις των Ελλήνων Οθωμανών, οι οποίες κυμαινόνταν από υποστήριξη της αυτοκρατορίας μέχρι προτάσεις για ομοσπονδία ή ένωση με την Ελλάδα. Το ζήτημα των πληθυσμιακών ομάδων που υπόκεινταν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου προσεγγίζει το άρθρο του *Παρασκευά Κονόρτα*. Ο συγγραφέας ανιχνεύει τις αλλαγές στην πατριαρχική εξουσία που πραγματώθηκαν στη διάρκεια τεσσάρων αιώνων, αναδεικνύοντας τους κινδύνους της ταύτισης θρησκευτικού και εθνικού προσδιορισμού και τις συνεχείς μετατοπίσεις των σχέσεων μεταξύ Ελλαδιτών, Ελλήνων Οθωμανών και οθωμανικών αρχών. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις του ελληνισμού στο έργο του *Ίωνα Δραγούμη* και του Σουλιάτη-Νικολαΐδη απασχολούν το άρθρο του *Θάνου Βερέμη*. Ανιχνεύονται οι απόπειρες αποσύνδεσης της μοίρας του ελληνικού έθνους από εκείνης του ελληνικού βασιλείου και η στροφή προς ένα θεωρούμενο πιο υγιές κομμάτι του ελληνισμού, τον οθωμανικό ελληνισμό. Με τη σκιαγράφηση της στάσης των Ελλήνων βουλευτών στο οθωμανικό κοινοβούλιο στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα από την *Κατερίνα Μπούρα* κλείνει ο τόμος, καθώς σηματοδοτείται πλέον η μετάβαση σε μια νέα εποχή για όλους τους κατοίκους της οθωμανικής επικράτειας.

Ο χώρος των οθωμανικών σπουδών αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο για τη διερεύνηση σύγχρονων θεωρητικών προβληματισμών που σχετίζονται με τις πολλαπλές ταυτότητες των υποκειμένων καθώς και την κουλτούρα και τις συμπεριφορές των εθνοτήτων σε ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς. Αποτελεί εξίσου ένα προνομιακό πεδίο για τη δοκιμασία των επιστημονικών πλέον στερεοτύπων που παρήγαγε η εθνική ανάγνωση της ελληνικής ιστορίας αναφορικά με τη συμβίωση των Ελλήνων

με τις άλλες εθνότητες στο οθωμανικό κράτος, το ρόλο της θρησκείας στη διαδικασία εθνοποίησης, αλλά και το συνολικό σχήμα της «Τουρκοκρατίας» και της κατάρρευσής της με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Στον τόμο αυτό αποτυπώνονται αυτοί ακριβώς οι προβληματισμοί και η ερευνητική πορεία την οποία ακολούθησαν.

Ως προς τη συνολικότερη οπτική των άρθρων, θα μπορούσε να εστιάσει κανείς στη διάθεση ένταξης των Ελλήνων σε ένα ευρύτερο – εκτός του «ελληνισμού» – πλαίσιο. Πρόκειται ίσως για την πιο έντονη προβολή του χαρακτηρισμού «Έλληνας Οθωμανός» για τους ορθόδοξους της αυτοκρατορίας, χαρακτηρισμού που σπανίζει τόσο στην ελληνική όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία. Στο σημείο αυτό προκύπτει βέβαια το ερώτημα του κατά πόσο η νέα οπτική επηρεάζει την ερμηνευτική προσέγγιση των συγγραφέων. Το νέο λεξιλόγιο, που χρησιμοποιείται κατά κοινή αποδοχή από το σύνολο των ιστορικών του έργου, ακολουθεί απλώς την πολιτικά ορθή απόδοση των όρων που επιβάλλει η σύγχρονη πολιτική κουλτούρα ή συνδέεται και με την ανανέωση του προβληματισμού σε ζητήματα ταυτοτήτων και ιδεολογίας; Θεωρώ ότι στα άρθρα του τόμου μπορούμε να διακρίνουμε διαφορετικές –πιο ή λιγότερο ικανοποιητικές– απαντήσεις στο ερώτημα.

Σε κάθε περίπτωση πάντως ο παρών τόμος αποτελεί μια επιτυχή συμπύκνωση της έρευνας που έχει παραχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στον ελληνικό χώρο και κλείνει με επιτυχία μια πρώτη φάση διεύρυνσης του ορίζοντα. Οι μετέπειτα εξελίξεις μάλιστα δικαιώνουν τις ερευνητικές επιλογές των συγγραφέων καθώς έγινε πλέον συνείδηση η ανάγκη μια πιο ουσιαστικής συγκριτικής θέασης των επιστημονικών ερωτημάτων, η ανάγκη ουσιαστικής επικοινωνίας με άλλους ακαδημαϊκούς χώρους. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα έχουμε δει ποικίλες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση, οι οποίες προς το παρόν αποτυπώνονται σε βαλκανικά συνέδρια και ερευνητικά προγράμματα και όχι ακόμα στον εκδοτικό χώρο. Με τον τρόπο αυτό η έκδοση συγκεφαλαιώνει ένα σημαντικό άνοιγμα των ελληνικών σπουδών στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα αφήνοντας ανοικτά ζητήματα για περαιτέρω επεξεργασία των πορισμάτων των συγγραφέων σε έναν ευρύτερο επιστημονικά αλλά και πολιτικά χώρο.

Οι αξιωματούχοι της τελευταίας

Οθωμανικής περιόδου:

ένας προσωπογραφικός κατάλογος

Sinan Kunalalp, *SON DÖNEM OSMANLI*

ERKAN VE RICALI (1839-1922),

PROSOPOGRAFIK REHBER.

ISIS, Istanbul 1999.

Πηνελόπη Στάθη

ΠΟΛΛΕΣ φορές στη σύγχρονη ζωή μας με νοσταλγία ψάχνουμε να βρούμε γεγονότα, πρόσωπα και δραστηριότητες από το πρόσφατο ή το μακρυνό παρελθόν, και να τα ανασύρουμε μέσα απ' τη βαθειά θάλασσα της ιστορίας. Η προσπάθειά μας αυτή, συναρπαστική όσο διαρκεί η διαδικασία της έρευνας, σκοντάφτει πολύ συχνά στην έλλειψη εργαλείων για την προσέγγιση των διαφόρων ιστορικών εποχών. Έτσι η οποιαδήποτε φανέρωση αρχειακών πηγών είναι διπλά ευπρόσδεκτη.

Στο 19ο αιώνα η Οθωμανική Διοίκηση οργανωμένη κατά το δυτικό πρότυπο δεν μπορούσε παρά να χρησιμοποιεί και μη μουσουλμάνους στα διάφορα αξιώματα, πράγμα το οποίο είχε ήδη αναγγείλει με το γνωστό φερμάνι του Τανζιμάτ.

Ρωμιοί, Αρμένιοι, Εβραίοι, Χριστιανοί, Άραβες, Σλαύοι, Βλάχοι και άλλοι μη Μουσουλμάνοι χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης. Πού διορίστηκαν, όμως αυτοί οι Ρωμιοί, σε ποιες υπηρεσίες διέπρεψαν, πόσο διήρκεσε η παραμονή τους στο ένα ή το άλλο αξίωμα είναι ερωτήματα που μας απασχολούν και που η απάντησή τους, αν όχι αδύνατη, μπορεί να είναι μόνο αποτέλεσμα πολύχρονης έρευνας.

Το βιβλίο του Sinan Kunalalp, ιδρυτού και διευθυντού των εκδόσεων ISIS, έρχεται να καλύψει αυτό το κενό.

Κάθε βιβλίο έχει μια ιστορία και η ιστορία του βιβλίου αυτού άρχισε τον Αύγουστο του 1993 όταν στο παράρτημα της τουρκικής εφημερίδας Star και σε άρθρο με τίτλο «Η οργάνωση της αστυνομίας», γράφτηκε το παρακάτω: *Ο υπουργός Εξωτερικών Αλή Κεμάλ Μπέης, υπακούοντας στις διαταγές των κατοχικών δυνάμεων παρέδωσε στους κατοχικούς εικασιδύο αθώα τέκνα της πατρίδας. Ο Αλή Κεμάλ ήταν παππούς του συγγραφέα και του αποδόθηκαν βαρείες κατηγορίες για τη στάση του κατά τη διάρκεια του τουρκικού πολέμου ανεξαρτησίας. Έτσι, όταν συνέβη το παραπάνω γεγονός είχε ήδη αποχωρήσει δύο χρόνια πριν από την υπηρεσία του Υπουργείου Εσωτερικών, δεν ήταν λοιπόν γνωστό ποιος κατείχε εκείνη τη θέση τη συγκεκριμένη στιγμή. Αυτό ήταν αρκετό κίνη-*